

HANDREIKING MUZIEKONDERWIJS 2020

Den Haag, 15 oktober 2014

Inhoud

Voorwoord	3
Hoofdstuk 1 – Ontwikkelingen 2008 - 2014	4
De urgentie is er	4
Positieve ontwikkelingen.....	5
Gevorderd met de realisatie	6
En de nuancering.....	7
Op weg naar landelijke dekking	7
Hoofdstuk 2 – Ministeriële opdracht	9
Muziekonderwijs bevorderen?.....	9
Uitgangspunten lesmethoden?	10
Hoofdstuk 3 – Eindbeeld 2020	11
Alle kinderen structureel muziekonderwijs	11
Breedtestrategie binnen- en buitenschools aanbod.....	11
Vakdocenten en beproefde methoden	11
Helder landelijk kader en kwaliteitsinspectie.....	12
Lokale spelers sturen de implementatie	12
Nieuwe financiële kaders	12
Aansprekende communicatie, ook via de massamedia	13
Hoofdstuk 4 – Uitgangspunten voor implementatie.....	14
Hoofdstuk 5 Van Ambitie naar Actie. Stappenplan 2020	16
Professionaliteit en kwaliteit.....	16
Co-teaching begint op de vakopleiding.....	16
Vraag bevorderen.....	17
Rol ouders.....	18
Beproefde methoden	18
Leiderschap noodzakelijk voor implementatie	19
Lokale muzikale infrastructuur actief betrokken	19
Hybride financiering het meest evenwichtig	20
Rijksoverheid voorwaardenscheppend en richtinggevend	21

Hoofdstuk 6: Publiek-privaat initiatief: platform, collectieve educatie en congres.....	22
Samenvatting handreikingen / acties:.....	23
Bijlage 1 Buitenschools muziekonderwijs in Vlaanderen	25
Bijlage 2 Literatuur en andere bronnen	27
Bijlage 3 Dankwoord.....	30

Voorwoord

Het lijkt er op dat alle stukken van de puzzel aanwezig zijn om muziekonderwijs voor ieder kind binnen bereik te brengen. In andere woorden: de sneeuwbal ligt boven aan de berg, en heeft alleen een zetje nodig. Dat was het beeld dat wij in juni 2014 hadden toen de minister vroeg of wij een Handreiking wilden doen aan het muziekonderwijs. Allen hadden wij onze persoonlijke en professionele redenen om daar graag gehoor aan te geven.

Duidelijk moge zijn dat commissies en handreikingen de wereld niet verbeteren, dat doen bevlogen schoolbestuurders en leerkrachten die dagelijks de muziek als een plezierig en vanzelfsprekend onderdeel van de opvoeding verzorgen. Nu er echter in Nederland zoveel mensen zijn die muziek een grotere plaats in ons dagelijks leven willen geven, is er sprake van een momentum en kunnen wij met vereende kracht en macht het muziekonderwijs in Nederland structureel verbeteren. Doel is om ieder kind – liefst via een onvergetelijke ‘sleutelervaring’ – enthousiast te maken voor zingen, muziek maken en muziek beluisteren.

Het is minister Bussemaker van OCW die in juni 2014 om deze Handreiking heeft verzocht, omdat zij graag een opmaat wil naar de Cultuurnota 2017 – 2020, waarin zij de opwaartse lijn voor muziekonderwijs graag zal faciliteren en toetsen. Daarnaast hebben wij de afgelopen jaren de bevlogenheid van Koningin Máxima voor muziek en kinderen kunnen ervaren; zowel nationaal als internationaal is het een bijzondere stimulans dat zij zich hier ook in de toekomst actief voor wil inzetten. Bovendien hebben we over muziekonderwijs intensief met de heer Joop van den Ende van gedachten gewisseld. Zijn visie en passie werkten aanstekelijk en waren verrijkend voor deze handreiking, temeer omdat ook hij zich wil committeren aan het leveren van onder andere kennis en expertise.

Het was niet verrassend en elke keer weer inspirerend dat velen in Nederland graag hun bijdrage leveren aan het versterken van muziekonderwijs. Dank aan de diverse professionals uit het veld van primair- en vakonderwijs, cultuursector en lokaal bestuur en gezien de intensiteit in het bijzonder aan Luc Ponet (Inspecteur muziek, Deeltijds Kunstonderwijs Vlaanderen), Ocker van Munster (directeur Landelijk Kenniscentrum Cultuureducatie en Amateurkunst) en Fenna van Hout (beleidsadviseur kunst en cultuur gemeente Amsterdam). Opdat deze Handreiking leidt tot het zetten van weer een aantal noodzakelijke stappen voorwaarts en bijdraagt aan het bereiken van het ideale beeld dat wij voor ogen hebben.

Carolien Gehrels (voorzitter)
Rinda den Besten
Jan Raes
Janneke van der Wijk
Carolien Croon (secretaris)

Den Haag, 15 oktober 2014

Hoofdstuk 1 – Ontwikkelingen 2008 - 2014

De urgentie is er

Muziek speelt in het leven van kinderen en jongeren een niet weg te denken rol. De media pakken dit feilloos op met verschillende muziekprogramma's en talentenjachten. Op muzikaal gebied is Nederland belangrijk. Waardering van muziek zit diep verankerd in de samenleving. Dit biedt kansen om de toegevoegde waarde van muziekonderwijs te activeren.

Die toegevoegde waarde wordt inmiddels breed erkend. Leren zingen, muziek maken en naar muziek luisteren dienen niet alleen een cultureel en artistiek belang. Mede op basis van wetenschappelijk onderzoek is vastgesteld dat muziek maken en naar muziek luisteren positief effect heeft op schoolprestaties.¹ Het bespelen van een instrument draagt bij aan de motorische ontwikkeling van kinderen, en bevordert discipline en doorzettingsvermogen. Het draagt bij aan de ontwikkeling van het kindere brein en aan sociale vaardigheden, nodig voor het samen spelen en samen werken. Een aantal scholen zet om deze redenen al jarenlang structureel in op de muzikale ontwikkeling van hun leerlingen, en kunnen inspiratiebron zijn. Ook in et speciaal onderwijs vinden we hier mooie voorbeelden van.

Muziek is te verbinden met alle andere schoolvakken, waardoor ook de 'muzikale intelligentie' het begrip voor de lesstof in deze vakken bevordert. Door samen muziek te maken ervaren mensen de aanwezigheid van anderen en ontwikkelen zij empathie en gemeenschapszin. Muziek is een verrijking van het onderwijs, vanwege de bijdrage aan de brede ontwikkeling en aan diverse niet muzikale prestaties. Muziekonderwijs is dus van groot maatschappelijk belang. We gunnen het ieder kind om zich muzikaal te kunnen ontwikkelen. School is de plek waar de basis voor deze ontwikkeling gelegd wordt, die na en buiten school kan worden voortgezet.

De aandacht voor muziekonderwijs en –educatie² aan kinderen van 2,5 tot 12 jaar is de afgelopen jaren gegroeid, na decennia van sluipend verval. De verantwoordelijken hebben op veel plaatsen de handen ineen geslagen, vanuit een gedeelde visie op het belang ervan. Ouders en grootouders, vakleerkrachten en groepsleerkrachten, school- en stadsbestuurders, politici, musici en mediaprofessionals, velen zijn tot eenzelfde conclusie gekomen: het muziekonderwijs in Nederland heeft een impuls nodig.

De urgentie is er: als we nu met elkaar de keuze maken om samenhangend en gestructureerd te werken, kunnen we snel voortgang boeken en profiteren van het

¹ Zie voor literatuur en onderzoek over het effect van muziek op de cognitieve, motorische, sociale en emotionele ontwikkeling van kinderen Bijlage 2: Literatuurlijst.

² Wij hanteren de term muziekonderwijs voor de binnenschoolse activiteiten. Muziekeducatie in brede zin is de overkoepelende definitie voor binnen-, na- en buitenschoolse activiteiten gezamenlijk. Buitenschoolse activiteiten vallen buiten de verantwoordelijkheid van de school.

bestaande vakmanschap en de culturele en educatieve infrastructuur die er nog is. Als dat niet gezamenlijk gebeurt, groeit het risico dat de omvang en de kwaliteit van het muziekonderwijs afglijdt naar een deplorabel niveau en zal goed muziekonderwijs slechts voorbehouden zijn aan een klein aantal geprivilegieerden.

In Nederland is het met alle versnipperde verantwoordelijkheden en mandaten en soms maar deels overlappende ambities moeilijk om een kwaliteitsverbetering van het muziekonderwijs tot stand te brengen. In de landen om ons heen en ook in bijvoorbeeld Scandinavië, Duitsland, Brazilië en Venezuela³ zien we hoe betrekkelijk snel, simpel en samenhangend er gebruik wordt gemaakt van beproefde methoden en groeit het aantal kinderen dat op hoog niveau muziekles krijgt jaarlijks aanzienlijk. Dat kan in Nederland ook.

Positieve ontwikkelingen

Muziekonderwijs heeft zich de afgelopen jaren in positieve zin ontwikkeld. Eerst en vooral is dat te merken in de klas. Leerkrachten besteden er meer aandacht aan, waardoor jonge kinderen weer meer zingen, meer muziek maken en meer naar muziek luisteren. De resultaten daarvan zijn steeds duidelijker merkbaar. De groeiende aandacht voor muziekonderwijs is ook terug te zien in aandacht voor het algemene cultuureducatiebeleid⁴.

Het gezamenlijke advies van de Onderwijsraad en de Raad van Cultuur uit 2012⁵ wierp licht op de behoefte van scholen om tot een kwaliteitsverbetering van cultuureducatie te komen. Een aantal van de adviezen van de raden is inmiddels opgevolgd. Zo is op verzoek van de minister door Stichting Leerplan Ontwikkeling (SLO) Kunstzinnige oriëntatie als één van de zeven leergebieden uit het primair onderwijs⁶ (PO) beschreven in een doorlopende leerlijn. Dit komt tegemoet aan de behoefte van scholen om meer grip op de inhoud te krijgen en om het mogelijk te maken cultuureducatie op te nemen als deel van de evaluatieve cyclus. De Onderwijsinspectie kan immers op basis van de doorgaande leerlijn de kwaliteit van de uitvoering van cultuureducatie op scholen inspecteren. Ook andere knelpunten zijn in kaart gebracht: de benodigde deskundigheidsbevordering van zowel aankomende als zittende leerkrachten, en het belang van samenwerking tussen culturele instellingen en scholen, waarbij idealiter het educatieve aanbod in samenspraak met scholen wordt ontwikkeld. Om te bewerkstelligen dat cultuureducatie in het primair onderwijs de plek zou krijgen die het verdient, was afstemming nodig tussen de verschillende overheidslagen, zo oordeelden Onderwijsraad en Raad voor Cultuur in 2012 eveneens.

Het antwoord hierop was het meerjarige programma 'Cultuureducatie met kwaliteit', het resultaat van een bestuurlijk covenant tussen het Rijk, de G35 en de regio's. Het

³ Het Fonds Cultuurparticipatie heeft een overzicht van inspirerende internationale voorbeelden.

⁴ Muziekonderwijs maakt deel uit van Cultuureducatie. Voor meer informatie over de ontwikkeling van Cultuureducatie in brede zin, zie ook: *Kamerbrief voortgangsrapportage Cultuuronderwijs*, Minister OCW, 20 juni 2014.

⁵ Onderwijsraad & Raad voor Cultuur (2012) *Cultuureducatie; leren, creëren, inspireren*. Den Haag; Onderwijsraad.

⁶ Het primair onderwijs omvat basisscholen, speciale basisscholen en (voortgezet) speciaal onderwijs.

programma draagt vanaf 2012 bij aan de landelijke implementatie cultuureducatie in het PO. Lokale programma's zijn gericht op het versterken van deskundigheid bij leerkrachten, op samenwerking tussen culturele sector en scholen en op de ontwikkeling van doorgaande leerlijnen. Het is een goed voorbeeld van het nemen van gezamenlijke verantwoordelijkheid door alle betrokken overheden, zowel inhoudelijk als financieel. Momenteel worden in 54 steden en regio's in Nederland dergelijke samenwerkingsprogramma's uitgevoerd, gericht op diverse culturele disciplines. Muziekeducatie, zo wijst de praktijk uit, maakt daarvan een belangrijk deel uit. Het merendeel van de programma's is erop gericht. Concreet betekent dit dat steeds meer kinderen op school gedurende meerdere jaren muziekonderwijs krijgen.

Gevorderd met de realisatie

Cultuureducatie met kwaliteit legde de basis voor het nieuwe bestuurlijk kader Cultuur en Onderwijs, dat eind 2013 werd ondertekend door minister en staatssecretaris van OCW, bestuurders van 34 gemeenten, 11 provincies en de PO-Raad voor een periode van tien jaar. Doelstelling is de kwaliteit van cultuuronderwijs in het primair onderwijs te borgen dankzij een landelijk samenhangende aanpak. Een aantal gemeenten is medio 2014 reeds vergevorderd met de realisatie; de lokale afspraken zijn gemaakt en geïmplementeerd. Op 8 september 2014 sloten vervolgens de PO-raad en de minister van OCW een bestuursakkoord waarin cultuur naast sport en techniek prioriteit krijgt in het primair onderwijs. Concreet wordt onder meer een inspanningsverplichting voor scholen opgenomen inzake de kwaliteitsverbetering van cultuureducatie, en spreken de partners af de ontwikkeling van de kwaliteit gezamenlijk in beeld te brengen.

Er is dus in betrekkelijk korte tijd een positieve beweging ingezet op het gebied van cultuureducatie in het PO die steeds meer kinderen bereikt. Dat geldt in het bijzonder voor het muziekonderwijs. De minister van OCW werkt aan een Kamerbrief over cultuureducatie en cultuuronderwijs⁷ die zij eind oktober 2014 naar de Tweede Kamer stuurt en zal daarin specifiek aandacht schenken aan het bevorderen van muziekonderwijs.

Op gezamenlijk initiatief van het Fonds voor Cultuurparticipatie en het Oranjefonds zijn de afgelopen jaren diverse lokale initiatieven gestimuleerd vanuit het programma 'Kinderen maken muziek'; indrukwekkend was de presentatie van de resultaten tijdens een grootse manifestatie in juni 2012. Ook het programma 'Muziek in ieder kind' (2009-2012) en de campagne 'Muziek telt!' van het Fonds voor Cultuurparticipatie droegen actief bij aan muzikale vorming van jonge kinderen. Diverse private fondsen stimuleerden vanuit hun missie en beleid belangwekkende initiatieven gericht op muziekonderwijs in het PO, soms in gezamenlijkheid met publieke financiers. Al deze programma's hebben bijgedragen aan muziekonderwijs, en vaak tevens aan deskundigheidsbevordering van leerkrachten.

⁷ De minister zegde deze brief toe aan de Tweede Kamer tijdens het debat over cultuureducatie op 2 juli 2014.

En de nuancering

Het beeld moet echter worden genuanceerd. Parallel aan deze positieve ontwikkeling, hebben de bezuinigingen op cultuur grote gevolgen voor de lokale infrastructuur voor cultuureducatie die in sommige regio's in sneltreinvaart afbrokkelt. Daarmee gaat ook de deelname aan actieve kunstbeoefening snel achteruit. Kinderen zijn - in hun vrije tijd - de belangrijkste afnemer hiervan en voor hen zijn de consequenties het grootst. De ontwikkeling is dan ook niet alleen zorgelijk, maar ook tegengesteld aan wat velen willen bereiken: culturele ontwikkelingskansen voor alle kinderen, vanuit een samenhangende aanpak. Het bereik ligt nu op circa een derde van de 7.000 basisscholen; de ambitie is vanzelfsprekend veel groter: het streven is landelijke dekking.

In zijn advies dat de Raad voor Cultuur in 2014⁸ op verzoek van de Minister van OCW en de VNG uitbracht, kwam het tot vijf concrete adviezen voor gemeenten om actieve cultuurparticipatie te borgen. Geef kinderen prioriteit, en waarborg lokaal toegankelijkheid, spreiding, kwaliteit en diversiteit van het aanbod, zegt het advies onder meer.

Veel van de inspanningen op het gebied van muzikeducatie zijn gericht op kortlopende muzikeducatieprojecten. Deze zijn weliswaar voor de betrokken kinderen belangrijk, maar bereiken slechts een relatief kleine groep kinderen en genereren uitsluitend een kortdurende impuls.

De voorlopige conclusie luidt dat door alle inspanningen van de afgelopen jaren steeds meer kinderen muziekonderwijs krijgen van steeds hogere kwaliteit. Bij dit alles is echter sprake van scholen die als koplopers zijn aan te merken, en een grote 'middengroep' waar winst te behalen is. Leerkrachten hebben de afgelopen decennia prioriteit aan andere belangrijke zaken gegeven. Zij missen daardoor vaak zelf de ervaring met zingen en muziek maken, en zijn 'handelingsverlegen' in het geven van muziekonderwijs.

Op weg naar landelijke dekking

Momenteel bereikt programma Cultuureducatie met Kwaliteit ongeveer een derde van de Nederlandse kinderen. De minister streeft naar landelijke dekking, en wil bijdragen aan de kwaliteit en samenhang van dit onderwijs. Muziekonderwijs kan daarin voorop lopen. Minister en Tweede Kamer delen de visie⁹ dat het een recht is van elk kind én van elke groepsleerkracht om kwalitatief goed muziekonderwijs te krijgen, ongeacht de plaats of de aard van de school. Het is ongewenst en onrealistisch om de verantwoordelijkheid daarvoor uitsluitend bij scholen neer te leggen. Eerder is het een plicht om de landelijke dekking gezamenlijk en structureel te realiseren. Muziekonderwijs is een belangrijk onderdeel van de brede vorming van onze kinderen en daarmee dus een publiek taak. Die taak willen we

⁸ Raad voor Cultuur, Meedoen is de kunst (2014), Den Haag, Raad voor Cultuur.

⁹ Tijdens het AO dat de Minister van OCW op 2 juli met de Tweede Kamercommissie Cultuur voerde over cultuureducatie, bleken minister en Tweede Kamer een gedeelde visie op het muziekonderwijs te hebben. Zie ook: Verslag van een Algemeen Overleg, 2 juli 2014 over Cultuureducatie.

collectief oppakken. Schoolbestuurders, gemeenten en provincies spelen daarbij een cruciale rol.

Vandaar onze conclusie dat alle stukken van de puzzel aanwezig lijken te zijn om muziekonderwijs voor ieder kind binnen bereik te brengen, maar dat er een handreiking gedaan kan worden voor het landelijk orkestreren en versnellen van de implementatie.

Het is om deze reden dat de minister ons medio juni 2014 gevraagd heeft om snel – dat wil zeggen binnen enkele maanden - tot een Handreiking te komen voor een samenhangende aanpak van het muziekonderwijs. Dat hebben we graag willen doen.

In het volgende hoofdstuk voorzien we de tweeledige opdracht van de minister van enkele kanttekeningen. Vervolgens schetsen we een eindbeeld voor 2020 en daarna de uitgangspunten voor implementatie. Die lichten we nader toe in een beschrijving van de benodigde acties, in de volledige wetenschap dat die onder volle verantwoordelijkheid van veelal anderen gezet kunnen - en ons inziens gezet moeten - worden.

Hoofdstuk 2 – Ministeriële opdracht

In haar brief van 16 juni 2014 gaf minister Bussemaker van OCW onze commissie een tweeledige opdracht:

1. De commissie verkent hoe we het muziekonderwijs in het primair onderwijs kunnen bevorderen.
2. De commissie verkent welke uitgangspunten voor een lesmethode muziek het beste geschikt zijn voor toepassing binnen het primair onderwijs en geeft daarvan een onderbouwing.

Om deze opdracht te kunnen volbrengen, hebben wij een viertal cruciale onderwerpen gedefinieerd:

- Kwaliteit (methodiek en doorlopende leerlijn)
- Professionalisering van docenten (aankomende docenten en huidige docentenkorps)
- Modernisering van het onderwijs (o.a. digitaal aanbod)
- Continuïteit en duurzaamheid van de aanpak (borgen en aansluiten op curriculum in het primair onderwijs)

Deze Handreiking is gericht op het bevorderen van kwalitatief goed muziekonderwijs in het primair onderwijs en richt zich tot schoolbestuurders, schooldirecties, leerkrachten, vakopleidingen, wethouders en gemeenteraden, culturele instellingen, private financiers, leiders van culturele instituten en de omroep en vanzelfsprekend tot de opdrachtgever de minister van OCW mevrouw Bussemaker. Dit in de prettige wetenschap dat Koningin Máxima ook de komende jaren zich vol overtuiging zal inzetten voor het vergroten van de rol die muziek speelt in het leven van (jonge) kinderen.

Muziekonderwijs bevorderen?

De kern van het antwoord op de eerste vraag is dat we in Nederland de grootste stappen kunnen zetten door het muziekonderwijs gestructureerd aan te pakken, met lange termijn kwalitatieve en kwantitatieve doelstellingen waarin lokale leiders verantwoordelijkheid nemen binnen landelijk geformuleerde, stabiele en betrouwbare kaders.

Dat betekent dat we het in 2017 (bij de nieuwe cultuurnota en kunstenplannen) eens zijn over hoe op lokaal niveau de binnen- als de buitenschoolse muzikeducatie¹⁰ georganiseerd wordt. Lokaal is er - in gemeenten of regio's - een visie ontwikkeld over samenwerking tussen en verantwoordelijkheden van alle betrokken partners. Kwaliteit is ons inziens het sleutelbegrip voor het aanbod: kwaliteit komt alleen tot stand vanuit gezamenlijke inspanning en ontstaat alleen daar waar de vraag goed geformuleerd is.

Kwaliteit is te organiseren en de ontwikkeling ervan is te meten en wij zullen aangeven hoe dat kan. Dat het kader langjarig gelijk blijft is essentieel en een verantwoordelijkheid van

landelijke en lokale politici. Het is de rol van professionals om politici daar waar nodig op te wijzen en aan te houden. Het bevorderen van muziekonderwijs in het PO kan niet los worden gezien van het buitenschoolse aanbod. Aan de wisselwerking tussen binnen- en buitenschools hebben we daarom ook aandacht besteed.

Uitgangspunten lesmethoden?

Het tweede deel van de opdracht kunnen wij niet anders dan procesmatig behandelen. Sinds SLO in oktober 2013 de doorlopende leerlijnen voor Kunstzinnig oriëntatie heeft vastgesteld, heeft het daarmee het kader voor scholen en het toetsingskader voor de Onderwijsinspectie bepaald. De minister heeft de Onderwijsinspectie verzocht de prestaties inzake de kerndoelen vanaf 2015 te inspecteren, hetgeen positief effect kan hebben op de kwaliteitsverbetering van muziekonderwijs. Dit in combinatie met het aangekondigde 'herijken van de kerndoelen' van het PO. Als bij de herijking wordt gekozen voor de brede ontwikkeling van het kind, neemt het belang van cultuureducatie binnen de kerndoelen in het primair onderwijs toe.

Muziekonderwijs is in handen van groeps- en vakleerkrachten. De handreiking voor het toerusten van groeps- en vakleerkrachten werken we in hoofdstuk 5 uit. Docenten maken voor hun lessen gebruik van hulpmiddelen zoals lesmethoden, eenvoudige of geavanceerde instrumenten of digitale hulpmiddelen. Het zijn experts en didactici die zich gezaghebbend dienen uit te spreken over lesmethodes. Over de wijze waarop die toetsing kan plaatsvinden, doen wij in hoofdstuk 5 enkele aanbevelingen. De kern van het muziekonderwijs blijft steeds de combinatie van vakmanschap, bevlogen overdracht met behulp van beproefde methodes en didactische kracht.

Hoofdstuk 3 – Eindbeeld 2020

Alle ambities leiden uiteindelijk tot meer en betere muziekbeoefening door kinderen, binnen en buiten school. Kinderen kunnen in 2020 beter samen zingen en samen spelen, en hebben meer waardering voor muziek. We nemen 2020 als peiljaar voor het eindbeeld, omdat dan de volgende vierjarige cultuurnotaperiode is geëindigd; voor de periode 2017 tot en met 2020 heeft de minister nog twee jaar om zich samen met parlement en het veld voor te bereiden; dat geldt ook voor alle lokale en regionale verantwoordelijken aangevoerd door de gedeputeerden, statenleden, wethouders en gemeenteraadsleden. Een eindbeeld 2020 vinden wij goed werkbaar. Dat ziet er dan zo uit.

Alle kinderen structureel muziekonderwijs

In 2020 krijgen alle kinderen in Nederland van 2,5 tot 12 jaar structureel muziekonderwijs. De kennismaking met muziek en muziekbeoefening waarop elk kind recht heeft, vindt op school plaats. Het betekent dat er op school een betekenisvol aantal uren per maand muziekonderwijs wordt gegeven door gekwalificeerde leerkrachten, vanuit een doorlopende leerlijn. Via deze leerlijn maken zij niet alleen kennis met muziek en muziekbeoefening, maar kunnen zij zich er ook - net als in andere vakken - verder in ontwikkelen. Net als bij andere vakken weet elk kind zich gedurende zijn schoolcarrière steeds weer gezien.

Breedtestrategie binnen- en buitenschools aanbod

Voor het bevorderen van de ontwikkeling van de muzikale kwaliteit van kinderen is een breedtestrategie voor binnen-, buiten- en naschools aanbod van groot belang. Er is buiten- en naschool een gevarieerd aanbod van goede kwaliteit tegen een redelijke prijs verkrijgbaar, bijvoorbeeld via BSO, verlengde schooldag, 'brede school', een muziekschool en via private aanbieders. Dan gaat het niet alleen om de individuele gitaar- en pianoles, maar ook om het samen zingen in koren en samen spelen in verenigingen, ensembles, fanfares, harmonieën en orkesten.¹¹

Vakdocenten en beproefde methoden

De schooldirecteur en de groepsleerkrachten hebben desgewenst toegang tot en kunnen idealiter terugvallen op een vaste vakdocent muziek. Scholen werken met methodieken naar keuze die een commissie van experts uit het onderwijs- en muziekveld regelmatig aan een kwaliteitstoets onderwerpt, ten aanzien van inhoud, kwaliteit, implementatie en uitvoering. Het onderwijs- en muziekveld kan zelf verantwoordelijkheid nemen voor kennisontwikkeling en kennisdeling door een commissie in te stellen van experts die erop toeziet dat professionals en instellingen in gemeenten afdoende toegerust zijn, aansluitend bij het leermiddelenplein van het SLO.

¹¹ Het Vlaamse Deeltijds Kunstonderwijs kan hierbij ook tot inspiratie zijn. Zie voor meer informatie: Bijlage 1.

Helder landelijk kader en kwaliteitsinspectie

De kwaliteit van het muziekonderwijs stijgt jaarlijks als gevolg van scholing en bijscholing van nieuwe en bestaande groepsleerkrachten, (na- en bij-)scholing van vakleerkrachten en musici en het opbouwen van ervaring bij groeps- en vakleerkrachten. De stijgende lijn is een ambitie van schooldirecties, docententeams, medezeggenschaps- en ouderraden, gefaciliteerd door culturele instellingen en podia maar ook door intervisie, intercollegiale uitwisseling en bijscholing. De reeds geplande herijking van de kerndoelen geeft de Onderwijsinspectie een helder kader om de kwaliteitsinspectie op te baseren.

Lokale spelers sturen de implementatie

Schoolbestuurders, schoolleiders, vakleerkrachten, groepsleerkrachten, conservatoria, PABO's, wethouders, gedeputeerden, muziekscholen en andere culturele instellingen nemen samen lokaal en regionaal verantwoordelijkheid en werken samen aan het versterken van de kwaliteit van muziekonderwijs en die van de infrastructuur en zien zij elkaar tenminste tweemaal per jaar om over de ontwikkeling en kwaliteit ervan te spreken. Gezamenlijk regisseren zij het proces dat leidt tot een sluitend en dekkend plan voor binnen-, buiten- en naschoolse muziekonderwijs en de wisselwerking daartussen. Dat betekent dat zij een visie vormen op voor- en vroegschoolse educatie (VVE) en op wat er na school geboden wordt via de 'verlengde schooldag', door de brede school, welzijnsverenigingen, muziekverenigingen als fanfares, koren, harmonieën, ensembles en orkesten.

Nieuwe financiële kaders

Juist op het terrein van muziekonderwijs ligt er een kans om vanuit één gezamenlijke visie vanuit onderwijs en cultuur te komen tot structurele verbeteringen. Vanuit het belang van de ontwikkeling van het kind, hebben de directies 'Onderwijs' en 'Cultuur' binnen het ministerie van OCW en binnen gemeenten dan ook samengewerkt aan een visie op en beleid voor kwalitatief hoogwaardig muziekonderwijs. De minister en staatssecretaris van OCW en de wethouders van Onderwijs en van Cultuur van vele gemeenten in Nederland hebben bestaande geldstromen aangewend met name ten faveure van alle kinderen en dus ten behoeve van binnenschools muziekonderwijs. Ook de nieuwe gedeputeerden leveren vanaf 2015 een belangrijke geïntegreerde regionale bijdrage.

Waar mogelijk is er voorzien in nieuwe professionals die verantwoordelijk zijn voor de wisselwerking tussen binnen-, na- en buitenschools aanbod (bijvoorbeeld de zogenoemde cultuurcoaches, die de verbinding leggen tussen school en buitenschools aanbod). Dit is realistisch omdat er opnieuw over geld en verantwoordelijkheden gesproken gaat worden in aanloop naar de nieuwe Cultuurnota en de nieuwe Kunstenplannen in de periode 2017-2020. Alle gemeenteraden en de Tweede Kamer kunnen zich hierop in 2014-2016 ook voorbereiden.

Aansprekende communicatie, ook via de massamedia

Landelijk is niet alleen de beleids- en toetsende verantwoordelijkheid belegd, maar is er ook tijd, aandacht en geld voor communicatie-, campagnes en kennisontwikkeling: door particulieren en private partijen geïnitieerd, is door de NPO op een inhoudelijke manier aandacht gevraagd voor het belang van muziek en muziekbeoefening door jonge kinderen op diverse aansprekende manieren en locaties. Hiervoor bleek initiatief van private zijde doorslaggevend.

Hoofdstuk 4 – Uitgangspunten voor implementatie

In deze Handreiking hanteren we drie leidende principes: kwaliteit, vakmanschap en lokaal leiderschap. Deze vormen de basis van zeven uitgangspunten:

1. Professionaliteit en kwaliteit leidend

Groepsleerkrachten en vakleerkrachten geven gezamenlijk kwalitatief hoogwaardig muzikales in het primair onderwijs. Dat is vanzelfsprekend want muziekonderwijs maakt (weer) deel uit van het curriculum. Professionaliteit van de groeps- en vakleerkrachten en kwaliteit van het aanbod zijn leidend.

2. Beproefde methoden staan centraal

De leerkrachten baseren zich op beproefde methoden naar keuze. Deze worden binnen doorlopende leerlijnen gestructureerd en continu gedoceerd. De energie van alle betrokkenen is gericht op de organisatie en benodigde kwaliteitsverbetering van muziekonderwijs, en blijft niet hangen in discussies over methoden. De leerkrachten zijn geschoold op basis van drie 'pijlers': de SLO-leerlijn, de kennisbasis en de vaardigheden. Het muziekonderwijs is 'genrevrij' en begint in alle gevallen met leren zingen en samen zingen; het gaat om het trainen van het gehoor en gevoel voor ritme. Vervolgens is er aandacht voor instrumenten en gaan de leerlingen spelen en samenspelen. Theorie en geschiedenis is gaandeweg onderdeel van het lesprogramma.

3. Lokaal leiderschap noodzakelijk voor implementatie

Het samenspel van lokale en regionale leiders (schoolbestuurders, vakonderwijs, culturele veld, overheid), bepaalt in hoge mate het tempo en de schaal waarop muzikeducatie in de steden en regio's een plek krijgt in het onderwijs. De lokale overheid stimuleert middels visie en budgetten het naschoolse aanbod. Als op lokaal en regionaal niveau de juiste beleidsinterventies tot stand komen, zijn zowel de kwaliteit van het muziekonderwijs als van de culturele infrastructuur in één beweging te versterken.

4. Lokale muzikale infrastructuur actief betrokken

Lokale en regionale culturele instellingen, van muziekschool tot fanfare, van korenvereniging tot symfonieorkest, van harmonie tot fanfare, dragen in samenspraak met de scholen actief bij aan het curriculum, en ook vooral aan het buiten- en naschoolse aanbod. Ook podia en muzikale instellingen die in de zogenoemde basisinfrastructuur zijn opgenomen vervullen een rol in het muziekonderwijs. De culturele verenigingen en instellingen faciliteren met hun aanbod scholen waar mogelijk tevens in logistiek en tijd.

5. **Hybride financiering het meest evenwichtig**

De grondwettelijke verdeling van verantwoordelijkheden maakt dat de financiering altijd hybride is. Met andere woorden: vele verantwoordelijken maken samenspel essentieel. Financiers landelijk en lokaal moeten gestructureerd samenhangende plannen maken en kaders formaliseren. Voorts betekent dit dat de verantwoordelijkheid niet eenzijdig óf aan de scholen óf aan de culturele instellingen óf aan intermediairs over gelaten kan worden; als het geld of de subsidie eenzijdig bij één partij terecht komen, loopt het samenspel spaak.

6. **Rijksoverheid voorwaardenscheppend en richtinggevend**

De rijksoverheid schept de kaders - zowel inhoudelijk als financieel - voor het muziekonderwijs op school en draagt zorg voor de bewaking daarvan via de Onderwijsinspectie. Het periodiek peilingsonderzoek door de Onderwijsinspectie geeft het signaal dat muziek als vak gezien wordt, met bijkomende kwaliteitsaspecten.

7. **Privaat initiatief essentieel**

Ouders zijn vrijwel altijd degenen die de vraag formuleren naar muziekonderwijs buiten school; Nederland kent van oudsher ook een sterke muziek-infrastructuur buiten de school waar velen aan bijdragen. Daarnaast zijn er initiatieven die private partijen en individuen ontplooiën op het gebied van financiering en mediaprogramma's. Deze zijn belangrijk voor het vergroten van de aandacht, de urgentie en de aantrekkelijkheid en daarmee ook weer aanvullend op wat er op en na school gebeurt.

Hoofdstuk 5 Van Ambitie naar Actie. Stappenplan 2020

In dit hoofdstuk beschrijven we hoe een en ander concreet te maken is: van papier naar praktijk. Met het eindbeeld 2020 in het achterhoofd is eind 2014 goed te bepalen wat er de komende jaren zou kunnen gebeuren. Dat dit slechts een Handreiking is voor een concreet actieplan 2014-2020, moge de titel reeds duidelijk gemaakt hebben.

Professionaliteit en kwaliteit

Scholen zijn vrij om binnen de gestelde kaders hun onderwijs zelf vorm te geven. De schoolbesturen, schoolleiders en bovenschoolse basisschooldirecteuren bepalen hoeveel tijd, geld en inzet er is voor de structurele programmering in doorgaande leerlijnen. Essentiële kanttekening: het budget per kind per jaar voor cultuureducatie (€10,90) is zeer zeker niet afdoende en is daar ook niet voor bedoeld! Scholen bestemmen dit budget bijvoorbeeld aan specifieke projecten of culturele uitstapjes, en kunnen er geen 'doorgaande leerlijn' mee financieren. Voor de financiering daarvan dient dan ook lokaal of regionaal aandacht te zijn bij bestuurders. Dat kan via een zogenaamde koplopers-regeling, waarin samenwerkende scholen die het goed doen extra financiering krijgen. Zo'n regeling staat open voor alle regio's, van grote steden met kunstvakopleidingen tot combinaties in regio's van steden en landelijk gebied.

Omdat muziek een verrijking is en geen verdringing van ander onderwijs, is het eigenlijk vanzelfsprekend dat muziek structureel terugkomt in de klas. De vakleerkracht muziek is de afgelopen twintig jaar bijna overal wegbezuinigd. Het is onrealistisch en momenteel niet te financieren om alle muzieklessen op school door vakleerkrachten te laten verzorgen.¹² Wel is het gewenst dat er op iedere school voldoende muzikale expertise voorhanden is. Dat is op verschillende manieren te realiseren.

Co-teaching begint op de vakopleiding

Het bevorderen van de kwaliteit van het onderwijs begint bij de groepsleerkracht. Hij vervult de spilfunctie; als hij enthousiast en enigszins geschoold is in het zelf geven van muziekonderwijs, is er een wereld gewonnen. Op de PABO's was de afgelopen jaren de aandacht voor muziekonderwijs minimaal, waardoor de huidige generatie groepsleerkrachten onvoldoende opgeleid en niet ervaren is in het geven van muziek. Velen zijn 'handelingsverlegen' waardoor het gewenste basisprogramma muziekonderwijs op veel scholen niet goed van de grond komt. Het is dan ook goed te zien dat er al velen bezig zijn met het verhogen van de kwaliteit van het muziekonderwijs voor alle PABO-studenten. Kennisinstituut LKCA ontwikkelt momenteel een 'Cultuurprofiel PABO' in samenwerking met

¹² De commissie is er van uitgegaan dat er momenteel geen extra geld beschikbaar is. Vanzelfsprekend zou de commissie het toejuichen als er in heel Nederland vakleerkrachten aangesteld kunnen worden. De benodigde structurele investering hiervoor bedraagt naar schatting circa € 140 miljoen.

de PABO's, dat bijdraagt aan deze kwaliteitsslag en ook een aantal conservatoria en PABO's zijn samen aan de slag gegaan.

Bij het opleiden van nieuwe groepsleerkrachten zou er op PABO's op het gebied van muziekonderwijs aandacht moeten zijn voor drie aspecten¹³: de nieuwe SLO-leerlijn, een brede kennisbasis en voldoende contacturen om vaardigheden te ontwikkelen. Momenteel is er op PABO's wel enige aandacht voor de kennisbasis, maar zeer weinig voor het ontwikkelen van vaardigheden, zoals het zelf zingen en een instrument bespelen. Een leerkracht moet iets kunnen om iets te kunnen overdragen, en dat geldt bij uitstek in de muziek. Muziekonderwijs valt of staat bij vakmanschap, wat leerlingen meteen herkennen en op waarde schatten. Met voldoende basis in alle drie de 'pijlers' (SLO-leerlijn, kennis en kunde), kan een leerkracht goed toegerust muziekonderwijs geven.

Daarnaast hebben PABO's een ontwikkeling in gang gezet, gericht op specialisatiemogelijkheden voor studenten, bijvoorbeeld in een cultuurprofiel, een sportprofiel of een techniekprofiel. Scholen zouden groepsleerkrachten met een dergelijk specialisme kunnen aantrekken, die behalve de groepslessen aan de eigen klas ook aan andere klassen de lessen muziek, dans, sport of techniek kunnen geven.

Uiteraard is ook een vakleerkracht aan te trekken, die samen met de groepsleerkrachten het muziekonderwijs verzorgt via het model van 'co-teaching'. De commissie ziet deze mogelijkheid als optimale implementatie van het muziekonderwijs, waarbij aandacht moet zijn voor het opbouwen van een goede samenwerking en georganiseerde overdrachtsmomenten tussen groeps- en vakleerkracht.

In goed muziekonderwijs gaan leerlingen muziek ervaren als vorm van communicatie. En door actieve participatie in de les leren zij zich artistiek te ontwikkelen. Vakleerkrachten muziek zijn hierin het authentieke rolmodel. Kinderen imiteren het muzikale gedrag van de musicus. Vakleerkrachten laten door hun non-verbale artistieke gedrag zien waar het in muziek en muziekbeoefening om draait. De groepsleerkrachten kennen de groep, en weten hoe ze onder leerlingen de participatie kunnen bevorderen en differentiëren naar aanleg en niveau.

Conservatoria en PABO's kunnen de curricula op elkaar afstemmen en zorgen voor gezamenlijke stages voor groeps- en vakleerkrachten om daarmee de kwaliteit van de leerkrachten te versterken en co-teaching binnen het muziekonderwijs gangbaar te maken. Het is positief dat dit op enkele plekken in het land al gebeurt. Deze opleidingen voorzien in een behoefte.

Vraag bevorderen

De keuze voor de manier waarop het muziekonderwijs gegeven wordt, is aan de school. Het is dan ook zaak om de vraag vanuit de scholen te bevorderen. In een gesprek dat de

¹³ Volgens het Landelijk Netwerk Muziekdocenten PABO, in een gesprek met een delegatie van de commissie.

commissie voerde met een vertegenwoordiging van PABO's, werd de parallel getrokken met de aanzienlijke kwaliteitsverbetering van muziekonderwijs in het VO, die ontstond toen muziek een examenvak werd.

Scholen die als koploper fungeren, kunnen naast het basisprogramma muziekonderwijs desgewenst kiezen voor extra aandacht voor muziek, bijvoorbeeld door kinderen instrumenten te leren spelen en in een orkest te laten spelen. Dit kan via de verlengde schooldag (waarmee het voor kinderen verplicht wordt) of via de brede school (dit aanbod is facultatief). Een school die extra inzet op muziekonderwijs kan zich 'muziekprofielschool' noemen, hetgeen voor ouders bij de schoolkeuze van belang kan zijn.

Scholen articuleren in toenemende mate de vraag en lokale culturele aanbieders - zowel professionals als amateurs - komen daar in toenemende mate aan tegemoet. Dat leidt tot kwaliteitsverhoging. Met de verhoging van het niveau wordt ook de aansluiting tussen PO en VO - waarin muziek altijd in handen is van gespecialiseerde vakkrachten - verbeterd. Momenteel starten vakleerkrachten muziek in de eerste/brugklas van het VO op een zeer basaal niveau, omdat het niveauverschil van de leerlingen groot is. Er is dan ook veel diversiteit in de 'doorlopende leerlijn' van PO naar VO. Als ieder kind eenzelfde stevige basis heeft in muziek, gaat het niveau op het VO omhoog en wordt recht gedaan aan de doorlopende leerlijn. Het verhoogde niveau versterkt ook de professionele sector en de amateurkunstsector.

Rol ouders

Tot slot hebben ook ouders van oudsher al een rol bij en verantwoordelijkheid voor het muziekonderwijs. Uit onderzoek blijkt dat 85% van alle Nederlanders het zeer belangrijk vindt dat kinderen op school cultuuronderwijs krijgen.¹⁴ Er is daarmee breed maatschappelijk draagvlak voor cultuuronderwijs. Ouders kunnen schoolbesturen en schoolleiders aanspreken op hun verantwoordelijkheid om muziekonderwijs aan te bieden. Muzikale ouders kunnen ook zelf actief bijdragen door het geven van gastlessen, het begeleiden van muzikale projecten of het begeleiden van een koor of een ensemble. Ouders zijn hooggeëerd en graag gezien publiek bij muzikale optredens en uitvoeringen van hun kinderen. De verwachtingen van ouderparticipatie dienen echter realistisch te zijn, omdat uit de praktijk blijkt dat het structureel en efficiënt betrekken van participerende ouders niet eenvoudig is.¹⁵

Beproefde methoden

Het muziekonderwijs is genrevrij, en begint in alle gevallen met leren zingen en samen zingen; het gaat om het trainen van het gehoor en gevoel voor ritme. Vervolgens is er aandacht voor instrumenten en gaan de leerlingen spelen en samenspelen. Theorie en geschiedenis is gaandeweg onderdeel van het programma. Centraal in een goede methode

¹⁴ Zie: *Betekenis van kunst & cultuur in het dagelijks leven*, Amsterdam, Motivaction in opdracht van Cultuur – Ondernemen, 2010.

¹⁵ Bron: *Visitatierapport Regeling Muziek in ieder kind*, Utrecht, Fonds Cultuurparticipatie, januari 2013.

staat de doorlopende leerlijn, gericht op de ontwikkeling van actieve, receptieve en reflectieve vaardigheden.

De energie van alle betrokkenen is gericht op de organisatie en benodigde kwaliteitsverbetering van muziekonderwijs, en blijft niet hangen in discussies over methoden. Om scholen te helpen om binnen het grote aanbod een geschikte methode te kunnen selecteren, buigt een groep experts van vakopleidingen, universiteiten en uit het veld zich periodiek over nieuwe methodieken. De leerlijn is te toetsen op kwaliteit en diepgang door te kijken naar op de doorwerking van muziek-pedagogische visies, zoals de Music Learning Theory voor stapsgewijze progressie in muzikaliteit, 'Guildhall'- skills voor improvisatie, de Kodály-benadering van het muzikale gehoor en (samen) zingen, Da Capo voor de combinatie van algemene muzikale vaardigheden en instrumentale speelvaardigheden. Langs deze weg is de kwaliteit van beproefde methoden te benutten.

De muziekmethodes die de kwaliteitstoets hebben doorstaan en voldoen aan het leermiddelenplan van de SLO, verdienen publicatie. Een bondige analyse per methode, met plus- en minpunten maken daar deel van uit. De publicatie dient voor auteurs en uitgevers daarmee tevens als een kwaliteitsinstrument. Op basis van de analyses kunnen zij hun methodes verder ontwikkelen.

Leiderschap noodzakelijk voor implementatie

Leiderschap, getoond door vak- en groepsleerkrachten, schoolbesturen en schoolleiders, wethouders of gedeputeerden, directeuren van vakopleidingen en van culturele instellingen gezamenlijk, borgt de implementatie voor het muziekonderwijs op school. Iedere partner heeft daarbij zijn eigen rol; alle partners zijn nodig om tot resultaat te komen. Het samenspel bepaalt in hoge mate het tempo van de schaal waarop muziek een plek krijgt in het onderwijs. Wie daarbij het voortouw neemt, kan lokaal en regionaal verschillen.

Als op lokaal of regionaal niveau de juiste beleidsinterventies tot stand komen, zijn zowel de kwaliteit van het muziekonderwijs als die van de culturele infrastructuur in één beweging te versterken. Overall in Nederland heeft de wethouder Cultuur of Onderwijs of de gedeputeerde de positie om partijen te kunnen mobiliseren. Het bestuursakkoord tussen de minister van OCW en de PO-Raad van 8 september 2014 biedt een aanknopingspunt, op basis waarvan lokale afspraken een logisch vervolg zijn. De vraag aan schoolbesturen en directeuren van culturele instellingen is nu om te komen tot lokale of regionale dekking van muziekonderwijs in de gemeente of regio, gebaseerd op structureel en passend aanbod met doorgaande leerlijnen en gebruik makend van de lokale culturele infrastructuur.

Lokale muzikale infrastructuur actief betrokken

Elke stad en elk dorp heeft zijn specifieke unieke culturele infrastructuur: in Rotterdam is die beduidend anders dan in Roodeschool, dat behoeft geen nadere toelichting. Daarom spreken wij over 'meerstemmig' aanbod. Dit hoeft voor muziekonderwijs in het basisonderwijs geen kwaliteitsverschil op te leveren; de kunst is om dat wat er al is -

muziekscholen, fanfares, harmonieën, brassbands, koren en andere amateurmuziek, en tevens BIS-instellingen en podia - te mobiliseren om kinderen op een positieve manier en planmatig muzikale vaardigheden bij te brengen. Zij kunnen bijdragen aan zowel het binnenschoolse, als aan het na- en buitenschoolse aanbod.

Door een dergelijke gezamenlijke aanpak en een heldere rolverdeling tussen school en culturele instelling, gaat de kwaliteit van het muziekonderwijs jaarlijks omhoog. De doorgaande leerlijn vormt het uitgangspunt. Dit betekent dat eventuele kortlopende educatieve projecten van culturele instellingen of verenigingen aansluiten op en bijdragen aan de leerlijn en dat deze niet hiervoor in de plaats komen.

In 54 steden en regio's is al gestart met de nauwe samenwerking tussen scholen en de lokale culturele infrastructuur via Cultuureducatie met kwaliteit.¹⁶ De samenwerkingsrelaties die er zijn, zijn verder te benutten en uit te bouwen. De ervaringen die zijn opgedaan, vragen om verdere ontwikkeling en verspreiding. Dat geldt ook voor het programma 'Kinderen maken muziek' van het Oranjefonds en het Fonds Cultuurparticipatie. Concrete effectieve handreiking: de lokale bestuurder nodigt de partijen jaarlijks (of twee keer per jaar) uit om de ontwikkeling van de implementatie en de kwaliteit van het muziekonderwijs te monitoren.

Hybride financiering het meest evenwichtig

Het lokale bestuur heeft in veel gevallen ook middelen in handen om mee te sturen door beleid en budgetten (anders) in te zetten. Uitgangspunt van de commissie is dat bestaande onderwijs- en cultuurbudgetten in principe toereikend zijn om het muziekonderwijs te versterken. Er zijn daarbij verschillende scenario's mogelijk voor het stimuleren van een kwaliteitssprong via de inzet van gemeentelijke budgetten.

De commissie onderstreept de noodzaak van een hybride financieringsmodel, waarin zowel de overheid als de school als de culturele instellingen over budgetten beschikken en deze onderling stroomlijnen. Andere vormen leiden tot onevenwichtigheid: gaat het geld alleen naar de school dan ontstaat er vraag-dominantie: dan zal de cultuureducatie op de lange termijn het onderspit kunnen delven in de concurrentie met andere prioriteiten op school en gaat het uiteindelijk teloor. Bovendien worden op korte termijn de scholen dan overstelpt met overenthousiaste leveranciers en zal de focus weer gericht zijn op projecten in plaats van langlopende programma's. Gaat het geld alleen naar de aanbieders dan hebben de scholen geen macht (professioneel, inkoop) om de aansluiting op het curriculum te borgen en is er het risico van kwalitatieve en kwantitatieve wildgroei. Gaat het geld alleen naar intermediairs dan ontstaat er een ongecontroleerd gedepoliteerd moloch; dan ontstaat willekeur.

¹⁶ Betreft periode 2013-2016. Zie website Fonds voor Cultuurparticipatie.

Rijksoverheid voorwaardenscheppend en richtinggevend

De Rijksoverheid is voorwaardenscheppend voor de kwaliteitsslag en de schaalessprong die landelijke dekking tot resultaat heeft, door beleid te koppelen aan budgetten en aan het periodiek peilingsonderzoek van de Onderwijsinspectie. De minister van OCW is richtinggevend, kaderstellend, toetsend en via diverse subsidies faciliterend voor muziekonderwijs. Zij kan bovendien via bestaande overleggen als het VNG- en het G9-overleg het onderwerp structureel agenderen. Bij het vaststellen van de Cultuurnota 2017 – 2020 en de beleidsagenda onderwijs zal de minister naar verwachting een vaste plaats geven aan cultuureducatie in het algemeen en aan muziekonderwijs in het bijzonder in het PO. Via de Cultuurnota (waarbij gestuurd kan worden op zowel het PO als het VO) kan de minister de invoering stimuleren en daarmee het tempo en de kwaliteit verhogen. Door hier in de periode 2014 – 2016 duidelijkheid in te creëren, weet elke gemeente, culturele instelling, kunstvakopleiding, PABO en het primair onderwijs waar in de periode 2017 – 2020 op te rekenen.

Hoewel er al veel is geschreven over het belang en de noodzaak van het overeind houden van de culturele infrastructuur, zou de minister de Raad voor Cultuur kunnen vragen in haar hoofdlijnenadvies van maart 2015 nader in te gaan op de organisatie van de benodigde wisselwerking tussen binnen- en naschools aanbod én op de kwaliteitsontwikkeling hiervan.

De voorbereiding van de inspectie van cultuureducatie in het primair onderwijs door de Onderwijsinspectie is al door de minister gestart. Zo vindt de nieuwe PPON (Periodieke Peiling Onderwijs Niveau) voor de kunstvakken in 2015 plaats, en rapporteert de inspectie op basis daarvan in 2016. Ook bij de Onderwijsinspectie ontbreekt echter de deskundigheid voor het kunnen uitvoeren van de opdracht om de kwaliteit van het muziekonderwijs in het PO te beoordelen.¹⁷ De inspectie heeft daarom muziekpedagogen nodig om dit goed te kunnen doen. Ook kan de Nederlandse Onderwijsinspectie leren van de jarenlange ervaring opgebouwd bij de Vlaamse inspectie voor het DKO, het Deeltijds Kunst Onderwijs.¹⁸

¹⁷ Dit bleek uit een gesprek van een van de commissieleden met Inspecteur voor het Onderwijs Dhr. Arnold Jonk.

¹⁸ Hierover heeft de commissiesecretaris gesproken met Dhr. Luc Ponet, inspecteur muziek van het DKO (Deeltijds Kunstonderwijs) in Vlaanderen.

Hoofdstuk 6: Publiek-privaat initiatief: platform, collectieve educatie en congres

Bijzondere aandacht vragen we voor ons advies een privaat-publiek platform van ambassadeurs op te richten. Dit advies is ontstaan in onze gesprekken met Joop van den Ende. Doel is om eens per half jaar bijeen te komen om de voortgang van het Stappenplan 2020 te bespreken, inclusief een aantrekkelijk en aanstekelijk communicatieprogramma, onder andere door samenwerking met de NPO¹⁹, de publieke en private fondsen en andere partijen. In dit publiek-private platform hebben idealiter zitting de minister van OCW, Joop van de Ende en uit elke geleding gezaghebbende vertegenwoordigers: enkele jonge musici uit verschillende genres, ouders, vertegenwoordiging schoolbestuurders, PABO's, Conservatoria, enkele wethouders, een gedeputeerde, de PO-raad, LKCA, Fonds Cultuurparticipatie.

Belangrijk onderwerp is de collectieve educatie via radio, televisie en internet, die het binnenschoolse muziekonderwijs kan versterken en inspireren. Daarnaast constateren wij dat er zeker behoefte is aan een jaarlijks landelijk congres, waarbij de vertegenwoordigers uit het veld die wij consulteerden en hun collega's in ruime mate tijd krijgen om zich te vergewissen van nieuwe ontwikkelingen op het gebied van muziekonderwijs, kennis te delen en met elkaar van gedachten kunnen wisselen.

Het platform verantwoordelijk voor de organisatie van bovengenoemde activiteiten, de relatie met de NPO en het congres. Additionele activiteiten kunnen de aantrekkelijkheid nog groter maken, zoals een verkiezing 'beste muzikleraar van Nederland' of een kwaliteitskeurmerk voor 'muziekprofiel scholen'. Inspirerende voorbeelden uit het buitenland, zoals het music manifesto en de sing up-campagne in de UK, en het Franse 'fête de la musique' werken wellicht ook in Nederland aanstekelijk.

Voor dit deel van het Stappenplan 2020, het 'aanjagen, inspireren, enthousiasmeren en informeren' is jaarlijks € 10 miljoen euro extra nodig, bijeen te brengen voor de periode 2015 tot en met 2020, dus in totaal 60 miljoen. Onderdeel daarvan is het financieren van de aanjaagfunctie en een koplopers-regeling, waar scholen die voorop lopen samen met hun lokale en regionale partners een beroep op kunnen doen. Een substantieel bedrag is daarnaast nodig voor een aantrekkelijke landelijke positionering van het muziekonderwijs via de media. Dit is privaat te financieren. Op verzoek komen wij graag met een nadere onderbouwing; dan kunnen we ook onze gesprekken met de NPO daarbij betrekken.

¹⁹ Hierover heeft de commissie gesproken met de Raad van Bestuur van de NPO, die hiertoe bereid is.

Samenvatting handreikingen / acties:

Rijksoverheid:

1. Raad voor Cultuur vragen in haar hoofdlijnenadvies van maart 2015 nader in te gaan op de (organisatie van de) benodigde wisselwerking tussen binnen-, na- en buitenschools aanbod én op de kwaliteitsontwikkeling van dit aanbod.
2. Onderwijsagenda en Cultuurnota benutten om doelstelling implementatie muziekonderwijs kracht bij te zetten.
3. Onderwijsinspectie opdracht geven voor het inspecteren van prestaties muziekonderwijs.
4. Onderzoeken van mogelijkheden om goed presterende scholen te belonen met extra middelen voor muziekonderwijs en keurmerk Muziekprofielschool, te beginnen met een koplopers-regeling via het Fonds Cultuurparticipatie waar vooroplopende samenwerkende lokale en regionale partijen een beroep op kunnen doen.
5. Specialisten muziekonderwijs toevoegen aan onderwijsinspectie, en kennis opdoen in Vlaanderen.
6. Zorgdragen voor een kader voor kennisontwikkeling en kennisdeling voor groeps- en vakdocenten.

Lokale en regionale bestuurders:

7. Schoolleiders inspireren en aanspreken op hun verantwoordelijkheid muziekonderwijs serieus te nemen door er geld, tijd en energie in te steken, bijvoorbeeld via een conferentie zoals georganiseerd door minister en staatssecretaris in januari 2015.
8. Initiatief nemen tot het door partners gezamenlijk te ontwikkelen plan voor muziekonderwijs op alle scholen in de regio/gemeente met bijbehorende financieringsstromen. Jaarlijks in samenwerking met uitvoeringpartners monitoren van ontwikkeling implementatie en kwaliteit muziekonderwijs.

Primair onderwijs:

9. Muziekonderwijs structurele plek geven in het onderwijs, via lange leerlijnen.
10. Aantrekken vakleerkracht voor muziek.
11. Bij- en nascholen van groepsleerkrachten op het gebied van muziekonderwijs.
12. Toewerken naar co-teaching door groeps- en vakleerkracht.

PABO's en conservatoria werken samen aan:

13. Muziekonderwijs voor toekomstige groeps- en vakleerkrachten baseren op SLO-leerlijn, overdracht kennisbasis en ontwikkelen vaardigheden.
14. Meer contacttijd voor muziekonderwijs in het onderwijs van groepsleerkrachten vrijmaken.
15. Bijscholen van groepsleerkrachten.
16. Co-teaching invoeren als model in vakonderwijs van huidige groeps- en vakleerkrachten.

17. Commissie van experts (didactici, musicologen) aanstellen die nieuwe muziekmethoden beoordelen.

Culturele instellingen en buitenschools aanbod:

18. Ontwikkelen aanbod naar aanleiding van de vraag van scholen, dat aanvullend is op doorgaande leerlijn muziekonderwijs en doorgaat op het samen spelen en samen zingen.

Privaat-publiek platform Ambassadeurs:

19. Platform 'Ambassadeurs Muziekonderwijs' oprichten, dat bijdraagt aan vergroten maatschappelijk draagvlak en enthousiasme voor impuls muziekonderwijs, onder meer via bijdrage aan mediaprogramma's en jaarlijks congres en dat de stappen van het stappenplan volgt.
20. Organiseren professionele ondersteuning bij de uitvoering.

Bijlage 1 Buitenschools muziekonderwijs in Vlaanderen

In Vlaanderen is een voorbeeld stellend systeem van muziekonderwijs opgebouwd, via het DKO (Deeltijd Kunst Onderwijs) dat zich buiten schooltijd richt op gemotiveerde leerlingen, jongeren en volwassenen. Het aanbod beslaat muziek, woordkunst, dans en beeldende kunst. Het DKO is facultatief, wordt overal in Vlaanderen aangeboden, en voor het grootste gedeelte bekostigd door de (lokale en regionale) overheid in Vlaanderen. Ouders betalen voor 2 uur muziekonderwijs per week per kind slechts € 60 per jaar. Voor minder draagkrachtigen zijn kortingen mogelijk. Het budget voor het DKO komt uit de onderwijsbegroting, en het DKO is bij Wet geregeld. Het onderwijs wordt kwalitatief gemonitord door een aparte Inspectie DKO, waarin experts zitting nemen.

Korte geschiedenis van het Deeltijds Kunstonderwijs in Vlaanderen

Met de toenemende democratisering in de eerste helft van de 20ste eeuw, nam ook de participatie aan kunst als vrijetijdsbesteding toe. Dit resulteerde in een wildgroei aan verschillende soorten kunstonderwijs met verschillende programma's, methodes en reglementen. In de jaren vijftig begon de Belgische overheid die wildgroei via wetten en Koninklijke Besluiten in te perken en te ordenen. Sinds de federalisering van België neemt de Vlaamse Gemeenschap die rol op zich.

De wettelijke onderbouwing voor de organisatie van het huidige deeltijds kunstonderwijs is terug te vinden in het *Decreet betreffende het Onderwijs-II* van 31 juli 1990, dat sindsdien verschillende aanpassingen heeft gekend. De praktische regelgeving vindt zijn neerslag in twee organisatiebesluiten²⁰. Sinds 1990 werd het aanbod uitgebreid onder andere met een optie jazz en lichte muziek, en werden maatregelen genomen om nog beter in te spelen op de leerbehoeften van het steeds groeiende publiek.

'Het huidige Vlaamse deeltijds kunstonderwijs is een unieke, zichzelf steeds vernieuwende onderwijsvorm die een zeer gevarieerd en groeiend publiek van jongeren én volwassenen de kans geeft zich cultureel maar ook sociaalcommunicatief te ontwikkelen' aldus Luc Ponet. De 100 academies voor muziek, woordkunst en dans en de 66 academies voor beeldende kunst beiden een zeer breed aantal mogelijkheden aan, die in jaartrajecten worden gevolgd. In de meeste steden is er zowel een academie voor muziek, woordkunst en dans als een academie voor beeldende kunst. Die academies hebben filialen in kleinere gemeenten. Hoewel de laatste jaren nog een aantal filialen werden geopend, zijn er op de kaart van Vlaanderen nog steeds enkele 'blinde vlekken', vooral op het gebied van beeldende kunst.

Kunstonderwijs via DKO

Binnen het DKO kunnen verschillende graden worden behaald door jongeren en volwassenen. Zo biedt de optie 'Algemene muzikleer lagere graad' voor jongeren twee uur Algemene muzikale vorming en een half uur samenzang per week gedurende vier leerjaren.

²⁰ *Besluit van de Vlaamse regering houdende organisatie van het deeltijds kunstonderwijs, studierichtingen 'Muziek', 'Woordkunst' en 'Dans' en Besluit van de Vlaamse regering houdende organisatie van het deeltijds kunstonderwijs, studierichting Beeldende Kunst, beide van 31 juli 1990.*

Een 'middelbare graad muziek' voor jongeren kent verschillende opties binnen verschillende genres, zoals 'algemene muziekcultuur', 'instrument', 'samenspel', 'stembvorming' of 'zang' met per richting verschillende vakken per week. Er is ook een 'hogere graad' mogelijk.

Evaluatie leerlingen

Iedere leerling wordt ten minste twee maal per jaar geëvalueerd. Bevindingen worden schriftelijke meegedeeld aan leerlingen en/of ouders. De concrete vorm en inhoud van de evaluatie worden bepaald door de directie en de leerkrachten van het betreffende DKO. Aan het eind van ieder studiejaar vinden overgangsproeven plaats. In het laatste leerjaar van elke graag zijn er eindproeven. Deze kunnen met gesloten deuren of in publieke zitting georganiseerd worden. De resultaten van alle proeven worden vastgelegd in een 'proces-verbaal'. Om geslaagd te zijn, moet een leerling voor elk vak 60% van de punten behaald hebben. Herkansingsproeven hoeven door het DKO niet te worden aangeboden.

De inspectie deeltjids kunstonderwijs controleert of de scholen de minimumlessenroosters en de goedgekeurde leerplannen respecteren, ziet toe op de toepassing van de taalwetgeving, de hygiëne en de bewoonbaarheid van de lokalen, het didactisch materiaal en de schooluitrusting, brengt advies uit over de financiering of de opname in de toelageregeling van nieuwe academies, nieuwe studierichtingen, graden of filialen, geeft advies over experimenten en de evaluatie ervan, geeft beleidsadviezen over het deeltjids kunstonderwijs.

Inspectie en doorlichting

Het DKO wordt door inspecteurs doorgelicht op basis van een 'doorlichtingsinstrument' rond vier assen: Context – Input – Proces – Output (CIPO). Een doorlichting duurt één a twee weken, met een optie op aanvullende bezoeken. Bij een doorlichting zijn twee tot vier inspecteurs betrokken. Vooraf dient de door te lichten instellingen gegevens te verstrekken aan de inspectie. Een doorlichtingsverslag eindigt met een formeel advies: 'gunstig' (1), 'beperkt gunstig' (2), of 'ongunstig' (3). Een advies dat 'beperkt gunstig' is, kan gewijzigd worden na een opvolgingsbezoek waarbij blijkt dat de tekorten weggewerkt zijn.

Voor meer informatie: zie literatuurlijst.

Bijlage 2 Literatuur en andere bronnen

- *Art for art's sake; The impact of arts education*, Center for Educational Research and Innovation, 2013.
- *Arts and Cultural Education at School in Europe*, Eurydice, Education, Audiovisual & Culture Executive Agency, European Commission, september 2009.
- Bastian, H.G., *Muziek maakt slim*, Katwijk, Pantha Rei, 2003.
- *Betekenis van kunst & cultuur in het dagelijks leven*, Amsterdam, Motivaction in opdracht van Cultuur – Ondernemen, 2010.
- Besson M, Schon D, Moreno S, Santos A, Magne C. *Influence of musical expertise and musical training on pitch processing in music and language*. *Restor Neurol Neurosci*. 2007; 25(3-4): pag. 399-410.
- *Cultuureducatie: een kwestie van onderwijskwaliteit*. Cultuur+Educatie, jaargang nr. 33, Cultuurnetwerk Nederland, 2012.
- *Cultuureducatie; leren, creëren, inspireren*. Onderwijsraad & Raad voor Cultuur, Den Haag; Onderwijsraad, 2012.
- *Cultuureducatie met Kwaliteit: de volgende stap*. In: Cultuur+Educatie, jaargang 13, nr. 38, LKCA, Utrecht 2014.
- *Cultuureducatie met kwaliteit in Westland*. Poeldijk, Dario Fo ondernemers in de kunst, 2012.
- *Deeltijds Kunstonderwijs*, Brussel, Ministerie van de Vlaamse gemeenschap, 2001.
- *Eerola & Eerola; Extended Music Education Enhances the Quality of School Live*. In: *Music Education Research*, volume 16, issue 1, 2013, pag 88-104.
- Forgeard M, Winner E, Norton A, Schlaug G (2008), *Practicing a Musical Instrument in Childhood is Associated with Enhanced Verbal Ability and Nonverbal Reasoning*. *PLoS ONE* 3(10)
- *Jausovec N, Jausovec K, Gerlic I.*, The influence of Mozart's music on brain activity in the process of learning. *Jausovec N, Jausovec K, Gerlic I. Clin Neurophysiol*. 2006 Dec;117(12):2703-14.
- *Halan, S.*, The power of music: its impact on the intellectual personal and social development of children and young people. In: Hallam, S. and Creech, A., *Music Education in the 21st Century in the United Kingdom*, Institute of Education, London, University of London, 2010.
- *Hamersveld, I. van (red)*, Kunst in en buiten de klas: Wie stimuleert het artistieke talent?, Boekman 100, Amsterdam, Boekman, najaar 2014.
- *Hemel, A. van*, Naar een deltaplan voor het muziekonderwijs, Amsterdam, DMO/Kunst en Cultuur, 2009.
- *Herfst, J. & Hoek E. van*, Muziekles is anders: Aslan Muziekcentrum 'de Muziek Talent Express': een doorlopende leerlijn voor muziekonderwijs in de basisschool 2010-2013, Amsterdam, Amsterdamse school voor de Kunsten, 2013.

- *Hoeven, M. van der (red)*, Cultuur in de spiegel in de praktijk: Een leerplankader voor het cultuuronderwijs, SLO/Cultuur in de spiegel/Rijksuniversiteit Groningen, SLO, Enschede 2014.
- *Gedeeld verbeeld; eindrapport van de commissie onderwijs cultuur*, In opdracht van de minister van Onderwijs en Vorming Frank Vandebroucke, September 2008.
- *Kamerbrief voortgangsrapportage Cultuuronderwijs*, Minister OCW, 20 juni 2014.
- *Konings, F.E.M.*, Culturele instellingen en een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs. Een analyse instrument, Utrecht, Fonds Cultuurparticipatie, 2011.
- *Kwaliteitskader Kunstzinnige Oriëntatie. Onderzoek kwaliteit kunstzinnige oriëntatie primair onderwijs*. Utrecht: LKCA, 2014.
- *Meedoen is de kunst*, Den Haag, Raad voor Cultuur, 2014.
- *Muziek in ieder Kind; de projecten*, Utrecht: LKCA, 2013.
- *Onderwijsinspectie: oog voor kwaliteit*, Vlaamse overheid, Cahier DL3 – Uitgangspunten, krijtlijnen, instrumenten en documenten, 2014-2015.
- *Onderwijspolitiek na de commissie-Dijsselbloem, Advies*, Den Haag, Onderwijsraad, oktober 2014.
- *Overy K., Dyslexia and music. From timing deficits to musical intervention*. In: Annuals of the N Y Academy of Science, 2003 Nov; volume 999, pag 497-505.
- *Schmithorst V.J., Holland S.J.*, The effect of musical training on the neural correlates of math processing: a functional magnetic resonance imaging study in humans. In: Neurosci Lett. 2004 Jan 16;354(3):193-6.
- *Raes, J.*, Vruchtbare onzuiverheid: interculturaliteit in de westerse muziek, FORUM Jaarlezing, Utrecht, FORUM, 2009.
- *Rauscher FH, Shaw GL, Levine LJ, Wright EL, Dennis WR, Newcomb RL*. Music training causes long-term enhancement of preschool children's spatial-temporal reasoning. Neurol Res. 1997 Feb;19(1):2-8.
- *Register D.*, The effects of an early intervention music curriculum on prereading/writing. J Music Ther. 2001 Fall; Volume 38(3), (pag 239-248)
- *Sarnthein J, vonStein A, Rappelsberger P, Petsche H, Rauscher FH, Shaw GL*. Persistent patterns of brain activity: an EEG coherence study of the positive effect of music on spatial-temporal reasoning. Neurol Res. 1997 Apr;19(2):107-16.
- *Trienkes, S.*, Evaluatie Programma Kinderen maken muziek (i.o.v. Oranje Fonds), Utrecht, 2013.
- *Verdieping, verbreding: perspectieven voor inhoudelijke vernieuwing van het deeltijds kunstonderwijs*, Vlaamse overheid, in opdracht van minister van Onderwijs en Vorming Frank Vandebroucke, 2008.
- *Visitatierapport Regeling Muziek in ieder kind*, Utrecht, Fonds Cultuurparticipatie, januari 2013.
- *Winner, E., Goldstein, T. & Vincent-Lancrin, S. (2013). Art for Art's sake. The impact of arts education*. Paris, Educational Research and Evaluation-OECD.

- *Wat muziek doet met kindersherenen*, Mark Mieris i.o.v. Jeugd cultuurfonds, Amsterdam, jaartal onbekend. Met achterin een verwijzing naar diverse onderzoeken.

Voor enkele nationale inspiratie en voorbeelden, verspreid over het land:

- <http://www.boschleerorkest.nl/> (Den Bosch)
- <http://www.keunstwurk.nl/onderwijs/nieuws/wy-sjonge-weer-los> (Friesland)
- <http://www.musicmatters.nu> (Rotterdam)
- <http://www.residentieorkest.nl/index.php?pageID=112> (Den Haag)

Voor internationale inspiratie en voorbeelden:

Vlaanderen:

- <http://www.ond.vlaanderen.be/onderwijsaanbod/dko/>
- http://www.ond.vlaanderen.be/permanente_vorming/dko.htm
- <http://www.ond.vlaanderen.be/inspectie>

Overig:

- <http://www.musiceducationuk.com/nationalmusicplan/>
- <http://www.musicschoolunion.eu/>
- <http://www.musiceducationuk.com/nationalmusicplan/>
- <http://www.musicschoolunion.eu/>
- <http://www.lkca.nl/primair-onderwijs/methoden>

Bijlage 3 Dankwoord

De commissie bedankt de volgende experts voor hun waardevolle input:

VandenEnde Foundation: Joop van den Ende, Ryclef Rienstra

PO-Raad: Mark Weekenborg

LKCA: Ocker van Munster, Chantal de Bonth-Vromans, Piet Hageaars, Jan van den Eijden

Koninklijk Concertgebouw: Simon Reinink, Anja van Keulen

HET Symfonieorkest: Monique Wijnker

Gemeente Amsterdam: Fenna van Hout

Raad voor Cultuur: Joop Daalmeijer, Dirk Monsma, Daphne Wassink

Nederlandse Publieke Omroep: Henk Hagoort, Shula Rijxman

Inspectie Deeltijds Kunstonderwijs Vlaanderen: Luc Ponet

Op 29 september 2014 vond bij de PO-Raad een consultatie van het veld plaats onder leiding van Carolien Gehrels in aanwezigheid van de voltallige commissie, waaraan de volgende experts en bestuurders hebben deelgenomen:

Leo Aussems, Conservatorium Rotterdam

J. Berens, Basisschool 't Blokhuus, Hoevelaken

Helga Buitelaar, Openbaar Onderwijs Albasserwaard-Vijfheerenland

Chantal de Bonth-Vromans, Landelijk Kenniscentrum Cultuureducatie en Amateurkunst LKCA

Laurens Felix, Mik Kunsteducatie/Centra voor de kunsten Brabant

Frans Geurts, SPO Condor, Beek

J. Gommers, Samenwerkende Vrije Scholen ZH

Frans Haverkort, Meesters in Muziek

Michel Hogenes, Gehrels Muziekeducatie

Marcel Janssen, Stichting Visio Onderwijs Breda

Ariëtte Kasberger, Stichting Kunstzinnige Vorming Rotterdam SKVR

Jos van Kimmenade, Openbaar onderwijs midden Drenthe

Joost Korver, Stichting Openbaar Onderwijs Amsterdam Noord

Francesco van Mierlo, Kunstencentrum Waalwijk

Arend Nijhuis, Cultuurmij Oost

Harrie Poulssen, Katholieke PABO Zwolle & Landelijk Netwerk Muziekdocenten PABO

Marjo Schillings, Academie Educatie en Pedagogiek, Vlissingen

J.W. Schut, Stichting Christelijk Onderwijs Delft e.o.

Anne van der Sluis, Keunstwurk, Leeuwarden

Marco de Souza, Muziekcentrum Zuid-Oost, Amsterdam

K. Timmers, Het Sticht, Zeist

Ewald van Vliet, Lucas Onderwijs Den Haag

Marije de Vries, Hogeschool InHolland

Jantien Westerveld, Muziekschool Amstelveen

Reijer Ploeg, Vereniging Leraren Schoolmuziek

Lilly Schutte, Post-HBO Opleiding Muziekeducatie, Conservatorium Amsterdam

Monique Wijnker, HET Symfonieorkest, Enschede

Op 2 oktober 2014 vond een rondetafelgesprek bij de PO-Raad plaats onder leiding van Rinda den Besten, waarbij vanuit de commissie tevens Janneke van der Wijk en Carolien Croon aanwezig waren. Gesproken werd met de volgende vertegenwoordigers van PABO's:

Dominique Hoozemans, Landelijk Overleg Lerarenopleidingen Basis Onderwijs (LOBO):

Ineke Schaveling, Universitaire PABO Amsterdam

Roeland Vrolijk, Landelijk Netwerk Muziekdocenten PABO